

ПРО ЗАСВОЄННЯ МАЙБУТНІМИ ВЧИТЕЛЯМИ СУТНОСТІ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ТА МІЖПОКОЛІННОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ОСВІТІ

Барбашова Ірина Анатоліївна,

докторка педагогічних наук, професорка, професорка катедри педагогіки,
Бердянський державний педагогічний університет,

i.a.barbashova@gmail.com

Становлення парадигми гуманістичної освіти, оновлення її ціннісних засад, інтеграція України до європейського та світового просторів, сучасні соціокультурні виклики (необхідність знання іноземних мов, розвитку національної мовної та мовленнєвої культури, культури міждержавного, міжнаціонального, міжетнічного й міжособистісного спілкування, належної підготовки до використання комп'ютерної техніки) актуалізують проблему формування людини як єдино можливого агента поступу людства з минулого через сучасне до майбутнього.

У сучасній філософії та психології освіти подібне явище традиційно пов'язують з уявленнями про суб'єктний (авторський, перетворювальний) і протилежний йому об'єктний (виконавський, пристосовницький) способи людського життя. Перший із них є автентичним для людини, другий – не відповідає її сутнісним ознакам.

Засвоєнню цих постулатів майбутніми вчителями початкової школи сприяє викладання в Бердянському державному педагогічному університеті навчальної дисципліни «Основи едукології» [1]. У попередніх публікаціях було висвітлено особливості ознайомлення студентів магістратури з едукацією як наукою, економічними механізмами функціонування освіти в Україні [2; 3]. Мета цього наукового повідомлення полягає в розкритті організації засвоєння здобувачами сутності суб'єкт-суб'єктних і міжпоколінних відносин в освіті.

Доцільно, на нашу думку, почати з *тлумачення поняття «суб'єкт»* у його порівнянні з поняттям «об'єкт». Так, суб'єкт (від лат. *subjectus* – покладене в основу) – носій предметно-практичної діяльності й пізнання, джерело активності, спрямованої на об'єкт. Відповідно об'єкт (від лат. *objectus* – предмет) – те (предмет, явище, особа, дійсна або уявна реальність), на що спрямована діяльність суб'єкта.

Викладачеві слід підкреслити, що слово «суб'єкт» – універсальне, ним позначають окремих людей, групи, суспільства, людський рід у цілому як носіїв свободи. Бути суб'єктом означає:

– виступати ініціатором, автором і творчим виконавцем своїх життєвих проєктів;

- починати причинний ряд із себе, а не бути спричиненим лише активністю інших;
- виявляти вибірковість щодо впливів природного та соціального оточення;
- перетворювати дійсність, а не тільки пристосовуватися до умов існування;
- долати зовнішні та внутрішні перешкоди, а не лише оминати їх чи зупинятися перед ними;
- протистояти тому, що може зашкодити досягненню життєво важливих цілей;
- бути вірним собі, залишатися собою і змінювати себе за власним бажанням у різних життєвих ситуаціях;
- керуватися почуттям міри та меж при здійсненні своїх впливів на світ і самого себе.

Далі зазначаємо, що у сфері освіти як прийнятні, конструктивні та продуктивні для людської спільноти визнано *суб'єкт-суб'єктні відносини*. У них виявляється здатність людини творити й перетворювати світ і себе в цьому світі завдяки унікальному поєднанню біологічного і соціального, індивідуального й суспільного, тілесного, душевного та духовного начал; відстоювати своє право на унікальність, якісну своєрідність, свободу почуттів і вчинків. Констатуємо, що суб'єкт-об'єктні, об'єкт-суб'єктні, об'єкт-об'єктні відносини визнають у сучасній педагогіці як менш прийнятні, неприйнятні, деструктивні та навіть руйнівні.

Суб'єкт-суб'єктні відносини – міжособистісна взаємодія учасників освітнього процесу, що реалізує базову потребу здобувача в залученні до соціуму й культури суспільства на основі рівноправного партнерства з педагогом, характеризує готовність до взаєморозуміння і взаємоповаги в процесі спілкування і діяльності. Тому поняття «взаємодія» трактуємо як прямий або опосередкований вплив суб'єктів один на одного, що породжує їхню взаємну обумовленість і зв'язок.

Розкриваємо *провідні властивості*, притаманні суб'єкт-суб'єктній взаємодії:

- особистісне орієнтування – здатність розуміти співрозмовника;
- рівність психологічних позицій суб'єктів освітнього процесу – домінування педагога в спілкуванні є неприпустимим, він має визнати право здобувача на власну думку, позицію;
- активність усіх учасників взаємодії, здатність виробляти спільну стратегію, свідомо вдосконалювати себе;
- готовність прийняти почуття, переживання й погляди іншої людини, спілкування за законами взаємної довіри;
- використання нестандартних способів спілкування – відхід від суто рольової позиції викладача.

За своєю сутністю суб'єкт-суб'єктні відносини являють собою обмін знаннями, уміннями, інтересами, цінностями; забезпечують когнітивне, емоційне й перцептивне відображення учасниками освітнього процесу один одного, дозволяють їм усвідомити незбіг «Я-реального» і «Я-ідеального», без чого не може відбуватися об'єктивна самооцінка та саморозвиток.

У закладах освіти функціонує система відносин різних рівнів: «педагогічний працівник – здобувач (учень, студент, слухач)», «педагогічний працівник – колектив здобувачів», «педагогічний колектив – батьки здобувачів», «керівник освітнього закладу – педагогічний колектив», відносини в колективах здобувачів і педагогічних працівників. Системоутворювальними серед них є відносини типу «педагогічний працівник – здобувач». Ці взаємини детермінують усі інші стосунки.

Координатором суб'єкт-суб'єктної взаємодії є педагог. Від його професійної позиції – прийняття здобувача освіти з усіма його проблемами, ставлення до нього як до індивідуальності, активного діалогу з ним із дотриманням такту й делікатності, усвідомлення розвитку суб'єктності особистості як значущої педагогічної мети – залежить реалізація позиції інших учасників освітнього процесу.

Повідомляємо про *внутрішні й зовнішні конструкти* освітніх суб'єкт-суб'єктних відносин. Внутрішніми є власне стосунки між суб'єктами; зовнішніми – спілкування та діяльність, у процесі яких відносини формуються, виявляються і стають критеріями їхньої (спілкування та діяльності) ефективності. Суб'єктні відносини реалізуються за взаємопов'язаними етапами: усвідомлення своєї суб'єктності, прийняття суб'єктності іншого, перехід від суб'єкт-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних відносин.

Виокремлюємо також певні *типи* суб'єкт-суб'єктних відносин. Перший тип характеризується тим, що педагог подає науковий матеріал і керує його осмисленням: пропонує здобувачам вербально продемонструвати розуміння засвоєної інформації (наприклад, відповіді на проблемні питання щодо її змісту). Другий тип виявляється як допомога й підтримка здобувачів у розв'язанні складних проблем, набутті знань, умінь і навичок. У процесі такої взаємодії педагог надає здобувачам можливість самостійно пізнавати нове, набувати практичного досвіду, усвідомлювати себе суб'єктами освітнього процесу, здійснювати рефлексію засвоєних знань, сформованих умінь і навичок. Третій тип полягає в тому, що педагог бере на себе роль фасилітатора, дистанціює себе від прийняття рішень і певних дій, створює умови, за яких робота здобувачів буде продуктивнішою. За такого типу взаємодії суб'єкти виявляють в освітньому процесі свою ініціативність, активність, самостійність, творчість.

Звертаємо увагу студентів на те, що суб'єкт-суб'єктні взаємини будь-якого типу мають складну *структуру*, компонентами якої є:

- мотиваційний (інтерес до партнера та потреба в стосунках із ним);
- когнітивний (сприйняття й оцінка іншого, рефлексія стосунків і усвідомлення їхніх труднощів, уявлення про оптимальні взаємини);
- емоційний (задоволеність або незадоволеність стосунками, взаємні оцінні ставлення партнерів, відчуття захищеності, комфортності чи напруженості, тривожності);
- поведінковий (тип взаємин і стиль педагогічного спілкування, спосіб поведінки в конфліктній ситуації, засоби корегування взаємин і взаємовпливу).

Наголошуємо на тому, що для досягнення успіхів у вдосконаленні освіти, система її суб'єкт-суб'єктних відносин має ґрунтуватися на засадах діалогу, співпраці та партнерства.

Наступний смисловий блок інформації присвячуємо характеристиці *міжпоколінної взаємодії в освіті*. Філософія, аксіологія, психологія освіти мають бути адресними, тобто транслювати ідеї певній цільовій аудиторії. Пріоритетною аудиторією для сприйняття нових знань і цінностей є молодь, а передають ці знання і цінності представники старших поколінь. Це означає, що перед сферою освіти постає завдання організації діалогу поколінь.

Згідно з положеннями теорії поколінь (Михайло Бойченко, Марина Препотенська, Тім О'Рейлі, Алек Росс, Петро Саух, Anna Dolot, Neil Howe, Harold Marcuse, William Straus та ін.) глобальні зміни в розвитку цивілізації відображаються на характері особистості, створюючи кожні 20–30 років певні покоління. Головними ознаками єдиного покоління є такі: по-перше, його представники мають спільний історичний і соціальний досвід, переживають однакові події, які більш менш тотожно на них впливають; по-друге, вони реально демонструють схожі моделі поведінки, що свідчать про подібність їхніх переконань; по-третє, вони виявляють більш чи менш явно самосвідомість, самоідентифікацію єдиного покоління.

Відзначаємо, що на сучасному етапі до сфери освіти залучені принаймні *чотири покоління*, які мають різні ціннісні орієнтири, інтереси, можливості, та деталізуємо характерні ознаки цих поколінь.

Народжені в перші три післявоєнні десятиріччя (приблизно 1946–1960 рр.) так звані «бєбі-бумери», вирости в роки індустриального розвитку та демографічного вибуху, їм властиві активність і оптимізм. Прогрес кіно, телебачення, ЗМІ, вихід людини в космос, ідеї сексуальної свободи та боротьба за громадянські права, холодна війна, бітломанія сприяли креативності, працездатності покоління, колективізму і готовності до відкриттів.

Покоління «Х» (приблизно 1961–1981 рр.) – «невідомі», сучасники демографічного спаду, що застали доінтернетну епоху і пережили в юності її бурхливе народження, прихильники критики інституцій влади, які усвідомлюють екологічні проблеми та вміють жити без ілюзій. Радянських представників покоління «Х» формували в епоху застою, соціальних розчарувань і невлаштованості. У зв'язку з цим дане покоління деякі дослідники вважають «утраченим», але багато його представників навчилися виживати в мінливому світі, знаходити своє покликання.

Покоління «бєбі-бумерів» та «Х» складають портрет середньостатистичного педагога в Україні. Це 40–60-річний педагогічний персонал гарних виконавців, які мають високу фундаментальну підготовку, відповідальність і дисциплінованість, але не люблять ризикувати, обережно сприймають зміни й новації.

Покоління «У» (приблизно 1982–2004 рр., на зміні тисячоліть) – «мільеніали» – навчилися поєднувати реальний і віртуальний простір у дозвіллі та роботі. Соціальним фоном стали наслідки розпаду СРСР, крах комуністичного міфу, падіння Берлінської стіни та залізної завіси, становлення

суспільства споживання, можливість вільного пересування у світі. Типовими психологічними особливостями є пізні дорослішання (синдром Пітера Пена – казкового персонажа, який не хотів дорослішати, уникав відповідальності), схильність до геймерства (до гри в інтерактивні, рольові ігри, ігри в карти), віртуальної залежності, філософії та езотерики (містичного вчення). При цьому «мільеніалам» властиві мобільність, прагнення до особистісного зростання, слави й популярності, здатність реагувати на зміни, ризикувати, займатися інноваційною діяльністю. Це покоління становить майже четверту частку педагогічного персоналу закладів загальної середньої освіти й основну частину студентів закладів вищої освіти.

Покоління «Z» (приблизно 2005–2025 рр.) – «центеніали», цифрове покоління. Разом із пізніми «мільеніалами» вони є нинішніми учнями та студентами. Формуючись в умовах інтернету, «центеніали» не уявляють життя без інформаційних технологій і проводять значну частину доби перед моніторами ПК і гаджетів. «Цифрове» покоління живе в атмосфері інформаційного спаму, постійного спілкування в соцмережах, селфі та сенсорної атаки. Індустрія реклами, побудована на перериванні будь-якого інформаційного контенту, викликає в споживачів ефект кліпового мислення: фрагментарність, мозаїчність, алогічність, розрізненість і уривчастість, відсутність цілісності, швидка зміна і короткочасність повідомлень. До цього можна додати дефіцит концентрації уваги, нелюбов до читання, неприйняття довгих текстів і небажання скрупульозно працювати над ними, звичку переводити увагу з предмета на предмет, недовіру до авторитетів, індивідуалізм і незалежність, специфічний сленг, заснований на англіцизмі та не завжди зрозумілий дорослим, загальний космополітизм (ідеологія світового громадянства). Проте для «зетів» є характерним: підвищена відповідальність не лише за себе, але й за навколишній світ; володіння великим обсягом інформації, швидке сприйняття нової інформації, легка екстраполяція (переніс, поширення) знань з однієї сфери в іншу; задоволення від усього, що самостійно виконують, поєднання дитячої безпосередності, «дорослих» умінь і розуміння глибин життя; свідоме ставлення до проблем справедливості, гендерної, расової та соціальної рівності (або нерівності).

Ураховуючи характеристику поколінь, доводимо, чому в останні роки є виразнішими розбіжності між педагогами та здобувачами освіти, між батьками і дітьми: педагогам – представникам «бемі-бумерів» і «X»-покоління – важко усвідомити, що «Z»-покоління не є тими, хто буде виконувати будь-яке завдання вчителів/викладачів; «зети» сумніваються, ставлять запитання, вимагають аргументації, навіть вони мають вчити саме це, а не щось інше. Вони вмюють шукати інформацію набагато швидше й ефективніше за вчителя, не терплять моральних повчань; вони мобільні, для них не існує мовних перешкод тощо.

Ставимо проблемне запитання про те, на якій основі можна виробити консенсусну міжпоколінну суб'єкт-суб'єктну взаємодію в освітньому процесі. Для розв'язання цієї проблеми наводимо рекомендації вчених, які пропонують таке:

– гармонізувати ціннісну шкалу кожного покоління шляхом навчання й перепідготовки педагогічного персоналу, забезпечення синергії мало дотичних паралельних «світів» учителів, батьків і дітей;

– оновити філософську методологію організації освітнього процесу: педагогіка, якщо вона не має філософського осмислення власних цілей і завдань, набуває рецептурного характеру, стає знедуховленим набором інструкцій, правил і вказівок;

– на основі усвідомлення радикальних змін в житті «мілленіалів» і «зетів» продукувати не моральні настанови, а стратегії ефективних дій щодо пом'якшення дисбалансу екзистенцій «бути» і «мати»;

– говорити з поколінням «Z» як із дорослими, використовувати візуальні засоби, ураховувати те, що в цих здобувачів доволі рано формується власна думка, допитливість; активно залучати їх до соціальної діяльності та вільного підприємництва;

– орієнтувати виховний процес на формування цілісного духовного світу особистості, який визначає емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього світу і самого себе. Інтегральним результатом має стати виховання співпереживання, яке упереджує ненависть, жорстокість, агресію, стрес і песимізм;

– виробляти навички ефективно та своєчасно доводити до здобувачів освіти цінності минулих поколінь, спадщину світової науки та культури.

На завершення підводимо магістрантів до висновку: якщо чітко визначити, які саме покоління здобувають освіту, а які конкретно покоління цю освіту надають, тоді можна більш осмислено визначати зміст освіти, уникати багатьох ситуацій конфлікту та соціальних напружень в освіті, у суспільному житті в цілому.

Список літератури:

1. Барбашова І. Основи едукології : навч. посіб. Мелітополь : Видавничий будинок міської друкарні, 2022. С. 85–108. URL: <https://dspace.bdpi.org.ua/server/api/core/bitstreams/ab84206e-00e4-4422-8ea0-c15a09395914/content> (дата звернення: 26.02.2024).

2. Барбашова І. А. Ознайомлення майбутніх учителів початкових класів з едукацією як наукою. *Discussions for the improvement of science* : Abstracts of II International Scientific and Practical Conference (Berlin, Germany. January 16–18, 2023). Berlin, 2023. Pp. 171–174. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2023/01/Discussions-for-the-improvement-of-science.pdf> (дата звернення: 26.02.2024).

3. Барбашова І. А. Організація засвоєння майбутніми вчителями початкових класів економічних механізмів розвитку сфери освіти. *Implementation of modern scientific opinions in practice* : Abstracts of XI International Scientific and Practical Conference (Bilbao, Spain. March 20–22, 2023). Bilbao, 2023. Pp. 166–172. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2023/03/IMPLEMENTATION-OF->

[MODERN-SCIENTIFIC-OPINIONS-IN-PRACTICE.pdf](#)
20.03.2023).

(дата звернення: